



Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed  
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en  
Wetenschap

*Nederland, land van betekenis*

# Ruimte voor steden en erfgoed



# Hoe integreer ik cultureel erfgoed bij het maken van een

De omgang met het cultureel erfgoed is straks geregeld in de Omgevingswet. Cultureel erfgoed wordt gezien als de basis voor een aantrekkelijke leefomgeving. De Omgevingsvisie biedt kansen om de cultuurhistorische kernkwaliteiten van een gebied te verbinden met de maatschappelijke opgaven voor de toekomst.

## Wonen

### Denkrichtingen

- 1 Woonfunctie koppelen aan historische bebouwing.
- 2 Verouderde woongebouwen of -wijken aanpassen aan moderne eisen met behoud van kwaliteit ontwerp.
- 3 Nieuwbouw enten op het verhaal van de plek en stedenbouwkundige structuur.



Beeld Arthur Bagen

Bij de transformatie van het voormalige Philips terrein Strijp-S is het cultureel hart van Eindhoven een groot deel van de oude fabriek gebouwd tot woongebouwen, met een mix van woonmilieus voor verschillende doelgroepen en een nieuwe inrichting van de openbare ruimte.

## Mobiliteit

- 1 Nieuwe functie voor historische infrastructuur.
- 2 Historische structuur en functie herstellen.
- 3 Historische ruimte benutten.



Beeld Jon van Rooijen

De herinrichting van het station van Eindhoven is niet alleen een rijkse woon- en kantoorruimte, maar ook een station en stadsruimte. Het is ook een transitie naar nieuwe treinverbindingen binnen en buiten Eindhoven en de luchthaven. De mentale waarden van dit station geven de nieuwe inrichting een identiteit die bijdraagt aan het imago van de plek en Eindhoven.

## Duurzaamheid

- 1 Gebruik van historische water- en groenstructuren voor waterberging en piekbelasting.
- 2 Energieneutrale oplossingen voor historische bouwsystemen.
- 3 Herbestemming van historische bebouwing als alternatief voor sloop en nieuwbouw.



De groene singelstructuur van het station van Rotterdam is een project van architect Rose. Het is een tijdelijke oplossing die kan dienen als bufferzone bij het station. De bouw op de site nemen CO2 en fijnstof op. De groene singelstructuur werd ooit ontworpen om de water(afvoer)kwaliteit te verbeteren.

# Omgevingsvisie?

## Bouwen aan een gebiedseigen verhaal

Het opstellen van een Omgevingsvisie is het bouwen aan een gebiedseigen verhaal. Over wat voor dorp, stad of regio je bent en wilt zijn. En over de keuzes die nodig zijn om dat verhaal te versterken. Dat vraagt allereerst om inzicht in de kenmerken van het gebied. De uitdaging is vervolgens om die kernkwaliteiten, verhalen en wensen te verbinden met de opgaven die op ons afkomen.

Op de domeinen wonen, mobiliteit en duurzaamheid laten de voorbeelden hieronder voor stedelijke gebieden zien welke koppeling er met cultureel erfgoed in de Omgevingsvisie te maken is. Welke meerwaarde levert dit op voor het gebied inclusief de openbare ruimte? En hoe profiteert de samenleving hiervan in sociaal-economisch en cultureel-maatschappelijk opzicht?

## Voorbeelden



tot het creatief en  
ieken herbestemd  
illende doel-



Beeld Rufus de Vries

2  
Dertig kopers van een woning in een klusflat aan de Klarenstraat in Amsterdam hebben een naoorlogse portieketageflat met collectief particulier opdrachtgeverschap (CPO) tot gedifferentieerd woongebouw getransformeerd. Na het bepalen van de casco's hebben de nieuwe bewoners geheel in de geest van het oorspronkelijke ontwerp hun woning afgebouwd.



Beeld Timo Braits

3  
Bij de ontwikkeling van het Havenkwartier heeft de gemeente Deventer diverse gebouwen nieuw leven ingeblazen. Dat levert een karaktervol gebied op met een nog werkzame binnenhaven waar ruimte is voor ondernemers, horeca, kunst en cultuur en 'stoer' wonen, die ook bewoners uit de binnenstad trekt.

erontwikkeling  
et stationsgebied  
indhoven vormt  
alleen een belang-  
schakel tussen  
gebieden,  
oren, universiteit  
adscentrum, maar  
k een dynamisch  
ferium met bus-  
aven. De monu-  
n unieke identiteit



Beeld Rob van der Lingen

2  
De gemeente Utrecht heeft de structuur van de stad opnieuw bekeken en daarbij de gracht vanaf de Weerdsingel tot aan Vredenburg in ere hersteld. Die kan zo een levendige groene corridor worden met werven, horeca en winkels. De singel moest in de jaren zeventig aan de west- en noordkant plaatsmaken voor een doorgaande weg midden in de stad en winkelcentrum Hoog Catharijne.



Beeld Heijmans

3  
De gemeente Den Bosch heeft de restauratie van de vestingwerken gebruikt om iets toe te voegen aan de stad van de toekomst. Zo werd de reconstructie van een deel van de vestingmuur met bijbehorende bastions, geïntegreerd in een parkeergarage waar een nieuwe en makkelijk toegankelijke entree tot de binnenstad is gecreëerd.

roene longen van  
tadsgezicht  
erdam-Waterpro-  
ijn nu van essen-  
belang om de stad  
elen. De singels  
en ook als water-  
er en waterafvoer  
vige regenval. En  
omen en planten  
e singeltaluds  
door stads-  
eteren.



Beeld Marcel Berghout, big architecten

2  
Veel gemeenten staan voor de opgave om hun naoorlogse woningvoorraad te verduurzamen. Dat kan met ruimtelijke kwaliteit, door de oorspronkelijke kwaliteit van de bouwsystemen als uitgangspunt te nemen bij een nul op de meter (NOM) renovatie, zoals bij de portiekflat in de wijk Kanaleneiland in Utrecht.



Beeld Ruiden Riemens

3  
In het centrum van de wijk Kalsdonk (Roosendaal) ligt de Heilig Hartkerk, die in 2006 onttrokken werd aan de eredienst vanwege het samenvoegen van parochies. Door de herbestemming als gezondheidscentrum is het rijksmonument behouden als centrum van de wijk.

# Hoe zet ik cultureel erfgoed in bij stedelijke gebiedsontw

De voorbeelden van stedelijke herontwikkeling hieronder tonen welke strategieën er zijn om cultureel erfgoed in te zetten op de schaal van binnenstedelijke gebieden, woonwijken en voormalige haven- en industriegebieden. In de praktijk zal dat vaak een combinatie van deze strategieën zijn.

## In stand houden

In sommige gevallen is de cultuurhistorische waarde van het erfgoed en zijn omgeving dusdanig groot dat de nieuwe functie de vorm of structuur volgt. Denk bijvoorbeeld aan restauratie, renovatie en herbestemming van gebouwen en openbare ruimte.

### Binnenstedelijke gebieden



## In stand houden

Bij de verduurzaming van onze energievoorziening is het cultureel erfgoed ook in beeld. Met verschillende partners onderzoekt de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed alternatieven voor het opwekken van energie in de binnenstad. Waarom individuele zonnepanelen op historische panden leggen, als je ze ook collectief via een coöperatie op een industrieterrein kan leggen? Zo wordt de cultuurhistorische waarde van het dakenlandschap, zoals in Elburg bijvoorbeeld behouden.



### Woonwijken



De karakteristieke arbeiderswoningen van het Airey-systeem in de wijk Jeruzalem in Amersfoort zijn verbeterd, geïsoleerd en voorzien van zonnepanelen. Om de architectonische kwaliteit in stand te houden zijn de woningen niet aan de buitenkant, maar aan de binnenkant geïsoleerd. Het toepassen van zonnepanelen past goed bij de architectuur van deze wijk met collectieve voorzieningen. Het verbeterplan voor de buurt Jeruzalem werd ontwikkeld in het kader van Amersfoort Vernieuwt, waarin bewoners, organisaties, woningcorporatie en gemeente samenwerken voor betere buurten.



### Voormalige haven- en industriegebieden



Nadat de gasproductie van de Westergasfabriek stopte werd nagedacht over een nieuwe bestemming. Uiteindelijk kreeg het terrein mede op verzoek van omwonenden een groene bestemming met een recreatieve functie. Naast de aanleg van het park namen in de fraai gerestaureerde gebouwen culturele gebruikers hun intrek. De Westergasfabriek heeft zich ontwikkeld tot één van de belangrijkste culturele plekken in Amsterdam.



# Wijkontwikkeling?

## Inpassen

Veel vaker wordt cultureel erfgoed aangepast ten behoeve van een nieuwe functie. De architectonische en stedenbouwkundige aanpassingen zijn meestal gebaseerd op de kenmerkende inrichting en structuur van de plek en omgeving.

## Inpassen

Het nieuwe Stadhuiskwartier in Deventer huisvest het bestuur van de stad en alle gemeentelijke diensten voor inwoners en bedrijven onder één dak. Het nieuwe gebouw, dat qua ontwerp goed aansluit op de stedenbouwkundige structuur en het gevelbeeld, verenigt het oude historische stadhuis met een nieuw stadskantoor. Door de functie van het stadsbestuur in het centrum te versterken, brengt het gebouw nieuw leven in een voorheen verlaten stukje binnenstad en heeft daarmee een interessante plek aan de openbare ruimte toegevoegd.



Beeld Neumeijns Rieidijk Architecture/ScagliolaBrakkee

## Transformeren

Ook kan cultureel erfgoed een nieuwe stedenbouwkundige context krijgen, zowel ruimtelijk als functioneel. De waarde van het cultureel erfgoed geeft in een nieuwe vorm en functie betekenis aan een plek of gebied en levert zo opnieuw meerwaarde voor de stad.

## Transformeren

Het masterplan Inverdan heeft de ruimtelijke samenhang en de sociale en economische structuur van Zaandam versterkt. Uitgangspunt van het ontwerp is de genius loci, de geest van de plek. De nieuwe stad met een mix aan functies, waaronder wonen, bouwt voort op de traditionele manier van bouwen, de cultuur en de geschiedenis van de streek. Er is daardoor een nieuw maar herkenbaar en 'typisch Zaanse' stadshart ontstaan.



Beeld Berinda van Dam

De woningblokken in de wijk Liebergen in Hilversum-Oost, tussen 1925 en 1955 ontworpen door architect en stedenbouwkundige W.M. Dudok, voldeden niet meer aan de bouw- en woontechnische eisen. Omdat een grootscheepse renovatie zowel financieel als bouwkundig niet mogelijk was, werd de oplossing gevonden in het masterplan Dudok Revisited. Enerzijds is gekozen voor restauratie en anderzijds voor sloop-nieuwbouw. Plattegronden en soms ook de hoofdvorm zijn aangepast, maar wel is gebruik gemaakt van de architectonische vormtaal. Met behoud van de bestaande stedenbouwkundige structuur van de wijk blijft het beeldbepalende karakter van de wijk gewaarborgd.



Beeld Arjen Veldt/Braakema & Roos

De herontwikkeling van de wederopbouwwijk Prinsenhof in Leidschendam had als belangrijk doel de leefbaarheid te verbeteren. De enorme hof, bestaande uit een groengebied met voorzieningen, omgeven door hoogbouw, heeft dankzij een integrale aanpak fysiek en sociaal een nieuwe toekomst gekregen. De buitenruimte en de maatschappelijke voorzieningen hebben een nieuwe invulling en andere architectonische verschijningsvorm gekregen. Maar zijn nog steeds letterlijk en figuurlijk geconcentreerd in een grote groene ruimte, centraal in het superblok.



Beeld Siebe Swart

Het Lloydkwartier in Rotterdam heeft zich ontwikkeld van gesloten haventerrein tot centrum voor creatieve industrie, met bedrijfsruimten, tv-studio's, horeca, winkels en woningen. Daarbij is een goede balans gevonden tussen behoud en transformatie van het gebied en beeldbepalende gebouwen. De haven is weer beter met de stad verbonden en er zijn interessante plekken aan de openbare ruimte van de stad toegevoegd.



Beeld Siebe Swart

Het unieke complex Willemsoord, wat vroeger de scheeps- en onderhoudswerf voor de Koninklijke Marine was, ontwikkelt zich tot een open stadsdeel van Den Helder. De voormalige Rijkswerf huisvest een diversiteit aan ondernemers en nautische en culturele instellingen. Door de transformatie heeft dit maritieme ensemble, na ruim 170 jaar afgesloten te zijn geweest van de buitenwereld, zich geopend en een nieuwe publieke betekenis gekregen.



Beeld Beeld Jim van der Zee

# Ontwikkelen met cultureel erfgoed

Over elke plek in Nederland is een verhaal te vertellen hoe en waarom die plek zo geworden is als hij nu is. Die verhalen geven richting aan de toekomst en aan de opgaven waar we voor staan. De tijdlijn Nederland Stedenland op de achterzijde van deze brochure laat in een aantal stappen zien hoe we in het verleden met stedelijke

opgaven zijn omgegaan. Hoe kunnen we die opgedane kennis en ervaring en de kernkwaliteiten van dit cultureel erfgoed opnieuw inzetten? Cultureel erfgoed kan op drie manieren bijdragen aan de kwaliteit van onze leefomgeving.

## Omgevingskwaliteit



Beeld: Ronald van den Hoven / RTV Maastricht

### Randvoorwaarden

De bescherming van cultureel erfgoed is geregeld in de Erfgoedwet en – in het bijzonder voor cultureel erfgoed dat onderdeel is van de fysieke leefomgeving – in de Omgevingswet. In een vroeg stadium aandacht voor wettelijke randvoorwaarden vanuit cultureel erfgoed voorkomt vertraging in latere fasen.

*De aanpak van leegstand gebeurt in Maastricht stadsbreed. De gemeente heeft hiervoor een leegstandskaart ontwikkeld. Daarmee kan ze programma sturen naar plekken die van groot belang zijn voor Maastricht en tegelijkertijd voorkomen dat de gemaakte keuzes ten koste gaan van beschermd erfgoed.*

### Draagvlakvergroting

Cultureel erfgoed kan worden ingezet om draagvlak voor ruimtelijke ontwikkeling te vergroten. Als mensen begrijpen hoe het landschap en de bebouwde omgeving ontstaan zijn, kan dat voor meer betrokkenheid zorgen. Het verhaal van de plek is dan een katalysator voor gesprek en samenwerking tussen ruimtelijke initiatiefnemers en andere betrokkenen, zoals omwonenden.



Beeld: Bob Voss

*De gemeente Deventer zet cultureel erfgoed in als katalysator voor participatie om te komen tot een integrale Omgevingsvisie. In gesprek met de stad ontwikkelt de gemeente een tijdlijn van hoe Deventer zich ontwikkeld heeft. Wat zeggen deze trendanalyses van het verleden over de opgaven van de toekomst?*



## Waardecreatie

### Waardecreatie

Cultureel erfgoed kan bijdragen aan inventieve oplossingen voor ruimtelijke, sociaal-economische en maatschappelijke opgaven. Door het verhaal van de plek te onderzoeken en te doorgronden kan ontwerp een zinvolle en herkenbare nieuwe laag en betekenis toevoegen. Cultureel erfgoed verhoogt zo de ruimtelijke kwaliteit. Ook kunnen oude technieken een hernieuwde, innovatieve toepassing krijgen.



Beeld: Fabian Boot / De Nieuwe Stad

*Projectontwikkelaar, gemeente Amersfoort, bewoners en huurders ontwikkelen het voormalig Oliemolenkwartier in Amersfoort tot een vernieuwende en bruisende plek: De Nieuwe Stad. De Prodentfabriek is het uitgangspunt en de katalysator van de (her)ontwikkeling.*

De brochure 'Ruimte voor steden en erfgoed' laat zien hoe cultureel erfgoed kan worden gebruikt bij stedelijke opgaven.

Check [www.erfgoedruimte.nl/stad](http://www.erfgoedruimte.nl/stad) voor meer nieuws, informatie en praktijkvoorbeelden.

### Infodesk

Voor al uw vragen: 033 – 421 7 456 of [info@cultureelerfgoed.nl](mailto:info@cultureelerfgoed.nl)

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

### Fotoverantwoording

Foto's: collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Voor overige foto's zie bronvermelding bij de foto's.

### Colofon

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed  
Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort  
Postbus 1600 | 3800 BP Amersfoort  
033 – 421 7 421  
[www.cultureelerfgoed.nl](http://www.cultureelerfgoed.nl)

# Nederland Stedenland



### Samenvatting

Steden zijn een belangrijke motor van de Nederlandse economie. Als broedplaatsen van innovatie en creativiteit zorgen ze voor permanente dynamiek en vernieuwing. Er zijn onderling wel grote verschillen. Waar de ene stad er in slaagt om nieuwe bewoners, bedrijven en bezoekers te trekken, lukt dat andere centra veel moeilijker. Het contrast met delen van het platteland is nog groter. Daar krimpt de bevolking en neemt de leegstand van woningen en bedrijventerreinen toe.

Bestuurders staan voor de opgave om antwoorden op deze ontwikkelingen te vinden. Ze moeten zich daarbij voorbereiden op een toekomst waarin steden door klimaatadaptatie, duurzame energie en mobiliteit, internettechnologie en snel veranderende woon- en werkvoorkeuren ingrijpend veranderen. Steden hebben zich echter altijd weten aan te passen aan nieuwe uitdagingen en kenden zowel periodes van groei als krimp.

In de vernieuwing van steden zijn technologische innovaties en nieuwe infrastructuur altijd belangrijke katalysatoren geweest. Zonder de introductie van de stoommachine en de aanleg van een landelijk spoorwegennet hadden Tilburg en Eindhoven bijvoorbeeld nooit zulke bloeiende industrieelcentra kunnen worden. Internationale handel en bezoekers trekken, lukt dat andere centra veel moeilijker. Het contrast met delen van het platteland is nog groter. Daar krimpt de bevolking en neemt de leegstand van woningen en bedrijventerreinen toe.

In hun vernieuwingsdrang zijn oude (handels)steden succesvol gebleken. Zij kunnen voortbouwen op wat er in eerdere periodes aan kennis en ervaring is opgebouwd. Het verleden vormde telkens weer het vertrekpunt om optimaal van de nieuwe omstandigheden te profiteren en gaf ook betekenis aan de nieuwe ontwikkelingen. Dat biedt ook de bestuurders van vandaag een perspectief voor de omgang met de uitdagingen van dit moment. Een blik op het verleden kan voor inspiratie zorgen.

### toen

In de Romeinse tijd is Nederland in twee delen gesplitst. Ten noorden van de grote rivieren domineren de nederzettingen uit vorige eeuwen. In het zuiden stichtten de Romeinen verschillende nieuwe centra. De belangrijkste steden met marktrecht, in het achterland van de Limes, zoals Forum Hadriani (Voorburg) en Ulpia Noviomagus Batavorum (Nijmegen) liggen op strategische locaties langs rivieren of op knooppunten van wegen. Minder machtig zijn de 'vici' die een centrumfunctie vervullen voor de handel, religie en ambachtelijke productie. In het vruchtbare lössgebied worden 'villas' gebouwd en langs de Rijn ontstaan bij de legerkampen ('castella') kleine handelsplaatsen. Het merendeel van de bevolking woont in agrarische nederzettingen.

### nu

Een deel van de huidige steden is ontstaan op of rond belangrijke Romeinse plaatsen. In hun ruimtelijke structuur zijn op enkele locaties nog sporen van deze periode terug te vinden.

### toen

Na het vertrek van de Romeinen loopt het aantal bewoners van de Nederlandse delta sterk terug. Langs de rivieren ontstaan op kleine schaal nieuwe nederzettingen. In sommige van deze plaatsen worden ook op ambachtelijke manier producten gemaakt en goederen verhandeld. Met de bouw van kerken krijgen deze dorpen later een ruimtelijk middelpunt.

### toen

In de zevende eeuw ontstaan verschillende nieuwe handelsnederzettingen. Voor een deel liggen ze op locaties waar in vorige eeuwen Romeinse steden en kleinere plaatsen lagen. De nieuwe centra vormen samen een bovenregionaal netwerk dat handel drijft met plaatsen in andere delen van Europa. Ze bestaan uit een lint van aanliggende met erachter handwerkhuizen en boerderijen. De nederzettingen passen zich voortdurend aan het waterpeil en de loop van de rivier aan. Dorestad (nabij Wijk bij Duurstede) is het bekendste voorbeeld van zo'n handelsplaats.

### nu

Het dichte netwerk van middeleeuwse steden heeft de basis gelegd voor het verstedelijkte Nederland zoals we dat nu kennen. Wie het stedenpatroon van ons land in het jaar 1400 vergelijkt met dat uit de huidige tijd, ziet veel overeenkomsten. Veel steden, ook de grotere, hebben een stadskern die uit de middeleeuwen stamt.

### toen

Langs de rivieren en de kust ontstaan tientallen nieuwe steden. Alleen slecht toegankelijke streken, zoals de Veluwe en de zand- en veengebieden in Friesland en Drenthe, blijven leeg. De meeste steden zijn klein maar sommige andere, zoals Deventer en Dordrecht, groeien door vanwege hun gunstige ligging aan handelsroutes. Andere steden worden gesticht door een graaf, heer of bisschop. Een deel van de nieuwe centra ontwikkelt zich zonder al te veel planning, andere Amsterdam ontwikkelt zich in deze periode tot een machtige handelsmetropool en wordt één van de grootste steden van Europa. De Hollandse steden worden geregeerd door hun koopmanselite, die indirect ook het bestuur van het land domineren. Zij zijn ook de opdrachtgevers van de honderden buitenplaatsen die in deze periode op het platteland worden gebouwd.

### nu

De rijkdom uit de Gouden Eeuw is in veel steden, zoals Haarlem, Leiden en Middelburg, terug te vinden. De grachtensysteem Natura Artis Magistra, in de volksmond bekend als Artis, in Middelburg is de Plantage-buurt een zeer geweldige plek. Krimp of stilstand kunnen dus van tijdelijke aard zijn en op termijn nieuwe kansen bieden.

### toen

In deze periode verschuift het economisch en bestuurlijk zwaartepunt naar de kustprovincies. De afwateringskanalen die in de late middeleeuwen in het veen waren gegraven, vormen de infrastructurele basis voor de Gouden Eeuw. Terwijl steden in de rest van het land stagneren, groeien enkele steden in het westen zeer snel. Door hun goede regionale en internationale verbindingen over het water profiteren ze van de intercontinentale handel, onder meer via de VOC, scheepbouw en industrie, zoals in de Zaanstreek. Amsterdam ontwikkelt zich in deze periode tot een machtige handelsmetropool en wordt één van de grootste steden van Europa. De Hollandse steden worden geregeerd door hun koopmanselite, die indirect ook het bestuur van het land domineren. Zij zijn ook de opdrachtgevers van de honderden buitenplaatsen die in deze periode op het platteland worden gebouwd.

### nu

Sommige steden, zoals Amsterdam, Haarlem en Groningen, breidden in de Gouden Eeuw sterk uit, maar vervolgens gebeurde er weinig. Nieuwe stadsdelen bleven deels onbebouwd door gebrek aan vraag naar bouwgrond, soms eeuwenlang. In Groningen en Haarlem bleven de noordelijke stadsdelen leeg. Aan de bebouwing is te zien dat die pas in de negentiende eeuw werden ingevuld. In Amsterdam werd bijvoorbeeld een deel van de stadsuitbreiding ingericht als greengedee, de Plantage. Een deel van de grond werd behouden en heeft een nieuwe bestemming gekregen als culturele voorziening of bijzondere woon-/werkplek. Voormalige arbeidersbuurten zijn aan moderne woonwensen aangepast.

### toen

Vanaf 1850 begint de economie langzaam weer te groeien. Kanalen, spoorwegen en bruggen over de rivieren zorgen voor betere verbindingen tussen alle delen van het land. Na ingrijpende veranderingen in de landbouw gaat Nederland, weliswaar later dan andere landen, er tijdens de industriële revolutie opnieuw heel anders uitzien. Bestaande steden breiden zich in hoog tempo uit en op allerlei plaatsen ontstaan nieuwe steden. Zo komen op de zandgronden in het zuiden en oosten van Nederland industriële centra op, zoals Tilburg, Eindhoven en Enschede. Vooral omdat hier grond en arbeid goedkoop zijn. De spoorwegen en later de opkomst van de auto stimuleren ook de suburbanisatie. Er ontstaan typische woonsteden, zoals Hilversum en Apeldoorn.

### nu

Na de sluiting van veel fabrieken onder andere als gevolg van concurrentie uit lage lonen landen zijn in de afgelopen veertig jaar honderden industriecomplexen gesloopt. Een deel bleef behouden en heeft een nieuwe bestemming gekregen als culturele voorziening of bijzondere woon-/werkplek. Voormalige arbeidersbuurten zijn aan moderne woonwensen aangepast.

### toen

Na de Tweede Wereldoorlog pakt de rijksoverheid de wederopbouw van Nederland op een voortvarende manier aan. Er wordt een centraal planeringsapparaat gevormd, dat het land vormgeeft volgens modernistische idealen van 'licht, lucht en ruimte'. Aan de randen van steden verrijzen moderne nieuwbouwwijken.

### nu

Inmiddels zijn veel naoorlogse wijken aan een opknappbeurt toe. Bij de aanpak wordt niet alleen de woningvoorraad maar ook de belevingsamenstelling gevarieerder. Het uitbundige groen, dat een belangrijk fundament onder de wijken vormt, blijft meestal intact. De naoorlogse wijken kunnen dan ook rekenen op een groeiende waardering mits de oorspronkelijke kwaliteiten weer opnieuw tot leven worden gebracht.

### toen

Dankzij de groeiende welvaart en de aanleg van nieuwe snelwegen kunnen steeds meer mensen buiten gaan wonen. Om deze suburbanisatie in banen te leiden, worden groeikernen aangewezen, zoals Zoetermeer en Nieuwegein. Terwijl de steden leeglopen en vervallen, vult het oorspronkelijke buitengebied zich in hoog tempo met nieuwe woonwijken en bedrijventerreinen. Met een ingrijpend stadsvernieuwingprogramma proberen de steden met steun van de rijksoverheid hun centra leefbaar te houden. Door groeiend verzet tegen de vernieuwing komt er meer aandacht voor het behoud en herstel van de historische stad.

### nu

De laatste jaren komt er ook meer aandacht voor de verbetering van sommige 'bloemkool-wijken' uit de jaren zeventig en tachtig. Wijken die immers destijds ook niet voor niets de internationale trendsetters waren op het gebied van 'wonen in collectiviteit' en dus de nodige kwaliteit bevatten.

### toen

Vanaf midden jaren 80 raakt de stad weer in trek bij jonge huishoudens. Binnensteden en oude woonbuurten worden opgeknapt en op verlaten bedrijventerreinen en in havengebieden verschijnen nieuwe woonwijken. Aan gelijk is geen gebrek. Het Rijk initieert samen met marktpartijen en vervallen, vult het oorspronkelijke buitengebied zich in hoog tempo met nieuwe woonwijken en bedrijventerreinen. Met een ingrijpend stadsvernieuwingprogramma proberen de steden met steun van de rijksoverheid hun centra leefbaar te houden. Door groeiend verzet tegen de vernieuwing komt er meer aandacht voor het behoud en herstel van de historische stad.

### nu

Stadscentra zijn actueler dan ooit. Het Vinesxprogramma is afgerond. Voert een vakdiscussie over de kwaliteit van deze uitligelocaties, maar bewoners lijken tevreden. Inmiddels doet zich ook voor de eerste grootstedelijke problematiek voor.

### toen

In 2008 werd Nederland getroffen door de wereldwijde financiële crisis. Dit leidt tot veel leegstand. Bouwprojecten vallen overal stil. De wijze waarop mensen winkelen, werken en wonen is daarnaast structureel veranderd door het internet. Mensen willen weer meer invloed hebben op de vormgeving van hun leefomgeving. Stadsontwikkeling is niet langer alleen voorbehouden aan bestuurders en grote ontwikkelaar/beggers. Er ontstaat veel aandacht voor de herontwikkeling van bestaande gebouwen en andere, meer organische vormen van gebiedsontwikkeling. De nieuwe ideeën sluiten aan bij nieuwe visies op duurzaamheid en een ander gebruik van steden en openbare ruimten. Deze ontwikkelingen trekken de stad niet alleen door de crisis heen, maar zorgen ook voor een andere profilering en dynamiek van de stad.

### nu

Eind 2015 lijkt de crisis bezworen en klinkt vooral vanuit de bouwsector de roep om meer nieuwbouw. Het is opnieuw de vraag hoe in Nederland de balans zal uitgaan tussen vraag en aanbod bij de bouw en het hergebruik van woningen, kantoren en winkels.